

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU KONSOLOSLARININ ARNAVUTLUK
COĞRAFYASINDAKİ "MUZIR FAALİYETLERİNE" BAZI ÖRNEKLER
SOME EXAMPLES OF "DELETERIOUS ACTIVITIES" OF AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE CONSULS IN
ALBANIA GEOGRAPHY**

Said OLGUN*

Öz

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1878 yılında Bosna-Hersek'i işgal ettikten sonraki kırk yıl boyunca Arnavutluk coğrafyasıyla yakından ilgilenmiştir. Bu ilgisinin en temel nedeni, Balkan coğrafyasında Panslavizm politikası takip eden Rusya'nın nüfuzunun yayılmasını engellemek ve Rusya'nın güdümünde hareket eden Sırbistan'ın kendisinin Adriyatik'teki hâkimiyetini sarmasını önlemek düşüncesi olmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda görev yapan konsolosları, devletin bölgede takip ettiği politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında oldukça etkin bir rol üstlenmişlerdir. Görevlendirildikleri bölgenin diline hâkim olan konsoloslar, hem konsoloslukta yaptıkları kabullerle hem de yaptıkları seyahatlerle toplumun farklı kesimleriyle irtibat içerisinde olmuşlardır. Böylece, hem hamisi olduklarını iddia ettikleri Katolik Arnavutlarla hem de Müslüman Arnavutlarla iletişim kurmuş ve Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde yadsınamaz bir rol üstlenmişlerdir. Bu çalışmada Arnavutluk coğrafyasında görev yapan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu konsolosların Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine zarar veren tutumları, iç işlerine müdahaleye varan davranışları, otoritesini sarsan faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı göstermiş olduğu tepkileri ve almış olduğu tedbirler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Konsolos, İşkodra, Manastır, August Kral, Theodor Ippen.

Abstract

The Austro-Hungarian Empire was very interested in Albania's geography for the next forty years after the occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878. The main reason for this interest was to prevent the propagation of Russia's influence which followed the Pan Slavism policy in the Balkan geography and the idea to prevent the dominance of Serbia, which acts in the direction of Russia, in Adriatic. Consulates of the Austro-Hungarian Empire in the Balkans played a very active role in the identification and implementation of policies that the state followed in the region. The consuls, who had mastered the language of the region that they were assigned to, were in contact with different sections of the society both by means of receptions in the consulate and traveling. Thus, they had communication with Catholic Albanians, of whom they claimed to be the protector as well as Muslim Albanians and played an undeniable role in the development of Albanian nationalism. In this study the harmful attitudes of the Austro-Hungarian empire consuls, who worked in the territory of Albania, to the interests of the Ottoman State, their behaviors that interfered with internal affairs, activities that shook the state's authority and the reactions of the Ottoman Empire against them and the precautions they took are emphasized.

Keywords: Albania, Consul, Shkodra, Bitola, August Kral, Theodor Ippen.

Giriş

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomatik dikkatini Balkan coğrafyasına yöneltmiş ve buna bağlı olarak da zaman içerisinde bölgede hâkimiyet tesisi için Rusya ve İtalya ile rekabet eder hale gelmiştir. Saraybosna'yı işgal ettikten sonra, Balkan coğrafyasındaki hâkimiyet sahasını daha genişletmeyi hedefleyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1878-1913 yılları arasındaki dönem içerisinde Arnavutlar ile oldukça yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. (Blumi, 2007: 1) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Arnavutluk politikasını Rus nüfuzunun yayılmasını engellemek ve Arnavutluk'u Slav yayılmacılığı karşısında bir set olarak kullanma düşüncesi belirlemiştir. Rusya'nın himaye ve kontrolü altındaki Sırbistan'ın kendisinin Adriyatik'teki konumunu sarsacağını düşünen Avusturya, Arnavutluk'un Sırbistan'a karşı bir denge unsuru olabileceğini düşünmüştür. (Birecikli, 2010: 61) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hızlandıracak politikalar oluşturma arzusunda değilse de Osmanlı yanlısı politikalar da takip etmemiştir. (Bridge, 2013: 59)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1866 yılına doğru, sınırlarını güneye doğru genişletmeye ve Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkmasını engellemeye karar vermesiyle birlikte Arnavutluk topraklarıyla yoğun bir şekilde ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Bu doğrultuda Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun İşkodra'da görev yapan konsolosu Lippich, 1877 yılında kaleme aldığı bir memorandumda Kuzey ve Kuzeydoğu Arnavutluk'un işgalinden yana olduğunu, Ortodoksluğa karşı Katolikliğin kullanılması gerektiğini hatta Müslümanların dahi Katolik yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Avusturya,

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

“Kultusprotektorat” olarak isimlendirilen Katolikleri himaye hakkını kullanarak Osmanlı Devletinin Balkan coğrafyasında yaşayan Katolikler üzerinden Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale etmiştir. (Olgun, 2016: 140)

Avusturya, 1699 tarihli Karlofça Antlaşmasının on üçüncü, 1718 tarihli Pasarofça Antlaşmasının on birinci, 1739 tarihli Belgrad Antlaşmasının dokuzuncu, 1791 tarihli Zıstovi Antlaşmasının on ikinci, 1878 tarihli Berlin Antlaşmasının altmış ikinci maddelerine dayanarak Balkan coğrafyasında başta Arnavutlar olmak üzere Katoliklerin hamiliği iddiasında bulunmuştur. Bu iddiasına bağlı olarak Avusturya, Arnavutluk’ta Latin serpiskoposunun beratlarının Avusturya sefaretinin talebi üzerine Bâbüali tarafından verilmesi; okul tesisi için gerekli olan ferman ve izin Avusturya sefaretinin talebine istinaden verilmesi; Katolik Arnavut cemaatine ait emvalin idaresinde ortaya çıkan davaların konsolosluk memurunun katılımıyla görülmesi gibi taleplerde bulunmaktan geri durmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti Avusturya’nın iç işlerine müdahale etmek için kullanmak istediği hamilik iddiasını ve buna bağlı taleplerini reddetmiştir.¹

1878 tarihli Berlin Antlaşması’ndan sonra Balkan coğrafyasında daha yayılcı bir politika takip etmeye başlayan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Katolik Arnavutları kullanabilmek için Fransiskan rahiplerinden yararlanmıştı. Katolik Arnavutların yoğun bir şekilde yaşadıkları İşkodra’da Fransiskan rahiplerin maaşları, açtıkları okul ve yetimhane gibi kuruluşların masrafları, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından karşılanmıştır. Bir yandan desteklediği okullara devam eden öğrencilere maddî yardım sağlarken bir yandan da Arnavut beylerine krediler dağıtarak bölgedeki etkinliğini artırmaya çalışmıştır. (Olgun, 2016: 142)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bölgeyi ticari faaliyetlerinin yoğunluğu, işletmiş olduğu demir yolları, orman ve maden işletmeleriyle yaşam sahası olarak nitelendirdiği gibi Rusya’nın Pan-Slavist ve Pan-Ortodoks politikalarına karşı da bir set olarak nitelendirmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasında 1897 yılında imzalanan bir anlaşma ile mevcut durum korunamazsa Yanya ve İşkodra arasında Arnavutluk adında yeni bir devletin kurulması ve geriye kalan Makedonya topraklarının da Balkan devletleri arasında paylaşılmasına karar verilmiştir. (Altıntaş, 2005: 76)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Konsolosluk Çalışmalarına Verdiği Önem

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkan coğrafyasındaki faaliyetlerini XIX. yüzyıl boyunca yarımadanın Batı şeridinde kurmuş olduğu konsoloslukları aracılığıyla yürütmüştür. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgedeki temsilciliklerine, halkla doğrudan temas kurabilmek için, yerel toplumu tanıyan ve yerel dili konuşabilen konsoloslar atamaya özen göstermiştir. (Clayer, 2013: 287) Bu doğrultuda Habsburg Monarşisi, 1896 yılının Aralık ayında Arnavutluk’a bölgenin dilini bilen yetenekli konsolosluk memurları göndermeye karar vermiştir. Böylece, konsoloslar, toplumun farklı sınıflarıyla iletişim kurarak hem halkın görüşü hem de bölgenin durumu hakkında bilgi edinebileceklerdi. Konsoloslar, Avusturya’nın yalnızca Katoliklerle ilgilendiği ve Katolik propagandası yaptığı şeklinde bir algının oluşmasını engellemek için çok büyük bir ihtimam göstermek zorundaydı. Bunun için Müslümanlarla görüşmeye ve onlara telkinlerde bulunmaya gayret etmişlerdir. Konsolosluk çalışanlarının mücadele etmesi gereken bir başka algı, Arnavutlar ve Arnavut ileri gelenleri arasında yaygınlaşmaya başlayan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Arnavutluk’u işgal etme niyetinde olduğu şeklindeki düşünce olmuştur. Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde bir yer edinmek isteyen Avusturya, konsolosluk çalışanları aracılığıyla Arnavutluk’u geliştirmek ve Arnavutlar arasındaki millî birliği sağlamak amacıyla oldukları imajını vermeye çalışmıştır. (Skendi, 1967: 269-270)

İtalya’nın Yanya konsoloslu Millelire, Avusturya’nın Avlonya Viskonsolosu Petrovich’in Arnavutça bildiğini ve Arnavutlar arasında milliyetçilik duygularını artırıcı propaganda faaliyetlerinde bulunduğunu 15 Kasım 1897 yılında merkeze gönderdiği yazısında belirtmiştir. Buna ek olarak Millelire’e göre Avusturya, bölgedeki en büyük ticarî hacme sahip olarak, posta hizmetlerini tekelleştirerek, Katolik Kilisesini himaye ederek, güneydeki Müslüman Arnavutları kazanarak Arnavutluk coğrafyasını hegemonyası altına almaya çalışmaktadır. (Skendi, 1967: 273) Millelire’in Roma’ya göndermiş olduğu yazı, Avusturya hükümetinin benimsediği politikayı takipte ne kadar ısrarcı olduğunun en açık göstergesidir.

Öne Çıkan Konsoloslar ve Faaliyetleri

Theodor Ippen

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Arnavutluk coğrafyasında faaliyet gösteren önemli konsoloslarından biri tam adıyla Theodor Anton Max Ippen’dir. 29 Kasım 1861 tarihinde Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Viyana’da doğmuştur. Viyana Consular Academy’de gördüğü eğitimin arkasından 1884 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun İşkodra konsoloslukunda görevlendirilmiş ve 1887 yılında viskonsololuğa terfi etmiştir. 1893 yılından sonra önce Kudüs daha sonra da İstanbul Genel Konsolosu olarak görev yapmıştır. 1895 yılında İşkodra Konsolosu olarak atanmıştır. 1905 yılında Atina’da

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 1785/21, 20.03.1900.

görevlendirilmiştir. 1909 yılında Londra’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu temsilen Büyükelçiler Konferansına katılmıştır. 1921-1927 yılları arasında Uluslararası Tuna Komisyonu’nun önemli bir üyesi olarak çalışmalara katılmıştır. 31 Ocak 1935’te ölmüştür. Erken dönem kuzey Arnavutluk tarihi ve etnografyasıyla ilgilenen Ippen, bu konuyla ilgili makale ve kitaplar kaleme almıştır. *Yeni Pazar ve Kosova: Eski Rascia* (Viyana, 1892), *Arnavutluk’ta Eski Kilise Kalıntıları* (Saraybosna, 1898), *İşkodra ve Kuzey Arnavutluk’ta Kıyı Ovası* (Saraybosna, 1907), *Kuzeybatı Arnavutluk’ta Dağlar* (Viyana, 1908) Almanca olarak kaleme aldığı kitaplarıdır. (Elsie, 2012: 214)

Konsolos Ippen, ülkesinin menfaatleri doğrultusunda ayrılıkçı Arnavut milliyetçileri desteklemiş ve Arnavut milliyetçiliğinin kültürel ve siyasî alt yapısının oluşumunda çok önemli çalışmalarda bulunmuştur. Konsolos Ippen, 1897 yılının Mayıs ayından itibaren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığına Arnavutluk’taki menfaatleri için Arnavut ulusal bilincinin uyandırılması amacıyla Arnavutça Arnavutluk tarihi yazılıp dağıtılması gerekliliğini belirtmeye başlamıştır. Gayretleri neticesinde L. Thallosy tarafından yazılıp Zef Curani tarafından Arnavutçaya çevrilen “*Arnavutluk Olayları*” isimli kitap “*Ülkesini Seven Bir Geg*” imzasıyla yayınlanmıştır. Ippen, Arnavut edebiyatının gelişimine katkı sağlamak amacıyla rahip Dom Nikaj’ı İtalyanca yazılmış bir Türkiye tarihi kitabını Arnavutçaya çevirmesi için ikna ettiği gibi *Historia e Turkiis* adıyla basılan kitabın tashihini de bizzat yapmıştır. (Clayer, 2013: 324)

1897 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı, Konsolos Ippen’den ülkelerinin politikaları doğrultusunda yayın yapmak üzere Arnavutça yayınlanan bir gazetenin desteklenmesinin mi yoksa yeni bir gazetenin mi kurulmasının daha iyi olacağını sormuştur. Ippen, mevcut bir gazetenin desteklenmesi durumunda Bükreş’te yayınlanan Shqipetari gazetesinin uygun olacağını belirtmişse de ilerleyen günlerde Avusturya hükümeti, Faik Konica tarafından yayınlanan Albania dergisinden yararlanmayı tercih etmiştir. Dergiye maddî imkânların yanı sıra İşkodralı din adamlarınca yazılan makaleler de temin edilerek yayınlanması sağlanmıştır. (Olgun, 2016: 145)

İşkodra konsolosu Ippen, ülkesinin sözde ticarî münasebetlerini geliştirmek bahanesiyle sık sık İşkodra dışına çıkarak görev alanının dışındaki bölgelerde bir takım siyasî faaliyetlerde bulunmaktan geri durmamıştır. 1896 yılında Osmanlı-Karadağ sınırındaki Kastrat, Hot, Gruda, Klement ve Shkrel gibi Katolik Malisörlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeleri gezen Ippen, burada Malisörlerin Osmanlı devletine olan düşmanlıklarını ve Karadağ’ın Malisörleri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanma isteğini gözlemlemiştir. Bu gözlemine bağlı olarak Viyana’ya Malisörler arasındaki durumlarını hızlı bir şekilde kuvvetlendirme yönünde telkinlerde bulunmuştur. Buna bağlı olarak Avusturya, 1898-1903 yılları arasında Malisörler arasındaki faaliyetlerini artırmış ve onları büyük oranda kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.²

1897 yılının Ekim ayında Raguza’ya giden Konsolos Ippen, dönüşünde vilayet merkezine geleceğini belirtmiş olmasına rağmen önce Dıraç’a oradan Tiran’a daha sonra da Elbasan’a geçerek bulunduğu yerlerde Katolik mezhebini yaymak amacıyla Rum kilisesini ve metropolitliği ziyaret etmiştir. Aynı zamanda bir ressam olan Konsolos Ippen, özellikle Elbasan’da bulunduğu esnada kale surlarına çıkarak muhtelif yerlerden bölgenin kuş bakışı çizimlerini yapmıştır. Merkezî ve yerel hükümete haber vermeksizin tebdilihava bahanesiyle görev bölgesinin dışına çıkan Ippen, yaylalara çıkmış ve buralarda kalarak Hıristiyan ahaliyi Osmanlı Devletine ve Müslümanlara karşı kıskırtmıştır. Ippen’in bu durumu önce görev yaptığı İşkodra valiliğinin dikkatini çekmiş ve valilik, hükümetten şüpheli faaliyetleri nedeniyle Ippen’in buradaki görevine son verilmesi ve konsolosun değiştirilmesi için girişimlerde bulunulmasını talep etmiştir.³

Konsolosun bu gezileri esnasında bir takım “*muzır faaliyetleriyle*” tanınan Arnavut milliyetçisi Derviş Elbasanî ve Murad Toptanî isimli kişilerle görüşmesi ve onların misafiri olması, hakkındaki şüpheleri daha da artıran bir faktör olmuştur. Konsolosa karşı doğrudan bir yaptırım uygulanması söz konusu olmasa da görüştüğü bu kişilere ağır yaptırımlar uygulanması için bir takım kararlar alınmıştır. Bu çerçevede 14 Ekim 1897 tarihinde Sadarettin Ser-askeriyyeye gönderilen bir yazıda Derviş Elbasanî ve Murad Toptanî’nin aileleriyle Trablusgarp’a sürgüne gönderilmeleri ve buradan firar etmelerinin önüne geçmek amacıyla takip edilmelerinin Trablus Valiliğinden istenildiği ifade edilmiştir.⁴

Ippen’i evinde misafir eden Tiranlı Murad Bey, tutuklanarak Trablusgarp’a sevk edilmek üzere İstanbul’a getirilmiştir. Bu durumdan haberdar olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun İstanbul’da bulunan Sefareti, Hariciye Nezareti’ne göndermiş olduğu muhtıralarla Murad Bey’in adlî bir tahkikat yapılmaksızın sırf konsolosu evinde misafir ettiği için tutuklanarak sürgüne göndermesinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Sefirin bu ifadelerine karşılık Murad Bey’in tutuklanmasında Avusturya konsolosunu

² Ippen’in 1897 yılında Diyarbakır’a sürgüne gönderilen Gruda Bayraktarı İsmail Martin, Kastrati Bayraktarı Dob Prenci, İbrahim Vuksoni ve Mar Dashi’nin affedilmesi için yaptığı girişimler için bkz. İsa Blumi (2003), “Capitulations In The Late Ottoman Empire: The Shifting Parameters Of Russian And Austrian Interests In Ottoman Albania, 1878-1912”, *Oriente Moderno*, S. 22(83)/3, s. 641-642.

³ BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 1022/76582, 16 Ca 1315 (13 Ekim 1897).

⁴ BOA, BEO, 1023/76651, 17 Ca 1315 (14 Ekim 1897), BOA, Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM), 59/68, 15 Ca 1320 (22 Ağustos 1902).

evinde misafir etmesinin hiçbir etkisinin olmadığı aksine konsolosların serbest bir şekilde istedikleri kişilerle görüşebildikleri ve onların en iyi şekilde ağırlanmaları için devletin teşvikte bulunduğu ifade edilmiştir. Murad Bey'in tutuklanması ve sürgüne gönderilmesinin esas sebebinin firari Elbasanlı Derviş Bey ile Osmanlı Devleti'nin aleyhinde ifadeler içeren "evrak-ı muzırna teatisinde" bulunmaları olduğu Avusturya Sefaretine gönderilen cevabî yazılarda belirtilmiştir.⁵ Bu gelişme üzerine Ippen, Arnavutlar arasındaki faaliyetlerini kısıtlarken Arnavut milliyetçilerini daha dikkatli olmaya sevk etmiştir. (Skendi, 1967: 270-271)

İşkodra Valiliği, konsolun değiştirilmesi için hükümet nezdinde girişimlerde bulunurken 1897 yılının Ekim ayında meydana gelen bir olay, konsolosa karşı bakışları daha sert ve şüpheli bir hale getirmiştir. Leş'e bağlı Zadrina nahiyesinin Mir karyesindeki cami cemaati camiye girdiğinde kesilmiş bir domuz ve onun kanıyla duvara çizilmiş bir haçla karşılaşmıştır. Bu durum halkı galeyana getirirken çıkması muhtemel olaylarının engellenmesi için bir takım tedbir alınmıştır. Faileri meçhul bu olayın kimler tarafından yapıldığından ziyade kim tarafından yaptırıldığı daha fazla tartışılmış ve konuşulmuştur. Üzerinde en fazla konuşulan isim olayın meydana geldiği günlerde bölgede dolaşan Avusturya'nın İşkodra konsolosu Ippen olmuştur.⁶

İlerleyen yıllarda da İşkodra'da bulunan konsolosun bir takım seyahatleri şüpheyle karşılanmaya devam etmiştir. 15 Haziran 1901 tarihinde Debre'den Binbaşı Nuri imzasıyla Yıldız'a gönderilen bir yazıda konsolosun İskender Bey tepesini görmek bahanesiyle Mat'a geldiği burada iki gece kalıp bazı resimler aldıktan sonra İşkodra'ya döndüğünün Mat Kaymakamı Cemal Paşa'nın ihbarı neticesinde öğrenildiği ifade edilmiştir.⁷

August Kral

Görev yaptığı süre içerisinde bölgedeki hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu konsolosları hem de diğer devletlerin konsolosları arasında en fazla dikkat çeken kişi August Kral olmuştur. Tam adı August Ritter von Kral olan meşhur diplomat, 20 Haziran 1869 tarihinde Bohemya'daki Broumov'da doğmuştur. Oriental Academy'de eğitim gören Kral, 1893 yılında konsolosluk sınavını başarıyla geçmiş ve mezuniyeti sonrası Gorizia, İşkodra, İstanbul ve Manastır'da konsolosluk görevlerinde bulunmuştur. 1905 yılından 1910 yılının Ocak ayına kadar İşkodra'da konsolos ve genel konsolos olarak çalışmıştır. İşkodra'da Arnavutçayı hızlı bir şekilde öğrenmesiyle tanınmış ve oldukça nüfuz sahibi olmuştur. Arnavutluk'u baştan sona gezen Kral, Arnavutça ve Arnavut gelenekleri hakkında geniş bir kütüphane oluşturmuştur. 1910-1914 yılları arasında İzmir ve Selanik'te görev yapmış ve 1915 yılında Viyana'da Dış İşleri Bakanlığı'nda çalışmıştır. 1916-1918 yılları arasında tekrar Arnavutluk'a dönmüş ve bu kez Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgali altındaki Kuzey Arnavutluk'ta oluşturulan yönetimin komiseri olarak görev yapmıştır. 1916 yılında Kral'ın teklifiyle Luigi Gurakuqi ve Gjergj Fishta tarafından Arnavutçanın yazım ve imla kurallarını belirlemek ve Arnavutça ders kitapları basılmasını sağlamak için Arnavut Dil Komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Kral, Avusturya ordusuyla birlikte Arnavutluk topraklarını terk etmiş ve bir daha geri dönmemiştir. 1919-1921 yılları arasında Avusturya'nın genel konsolosu olarak Hamburg'da ve büyükelçi olarak Sofya'da görev yapmıştır. (Elsie, 2012: 255-256) 1924 yılının Nisan ayından 1932 yılının Nisan ayına kadar tam sekiz yıl Avusturya Büyükelçisi olarak Ankara'da görev yapmış ve bu görevinin sona ermesiyle birlikte emekliye ayrılmıştır. Emekliye ayrılması yıllarca görev yaptığı ve menfaatlerini savunduğu Arnavutluk'ta da yankı bulmuştur. Arnavut gazeteleri Arnavut halkının Kral'a minnet ve takdirlerini ifade ederken Arnavut Kralının August Kral'a yüksek rütbeden bir nişan verdiğini duyurmuşlardır.⁸ August Kral, Türkiye'den ayrıldıktan kısa bir müddet sonra 1935 yılında *Das Land Kemal Atatürks* isimli bir kitap kaleme almıştır.⁹

Diplomasi kariyerine Beyrut'ta başlayan August Kral, 1894 yılından sonra uzun bir müddet Balkan coğrafyasında özellikle de Arnavutluk'ta görev yapmıştır. Balkan coğrafyasında ilk olarak İşkodra başkonsolosluğunda ateşe olarak görev yaptıktan sonra Manastır, İşkodra ve Selanik konsolosluğu görevinde bulunmuştur. Aşağıda da üzerinde durulacağı üzere Kral, görev yaptığı bölgeleri adım adım gezmiştir. Türkçe, çeşitli Slav lehçeleri ve Arnavutçanın Tosk ve Geg lehçelerini oldukça akıcı bir şekilde konuşabilen Kral, bu gezileri esnasında hiçbir güçlük çekmeden halkla birebir temas kurabilmiştir. (Clayer, 2013: 288)

Nathalie Clayer'in Fransa'nın İşkodra konsolosu Ferté'den aktardığına göre 1908 yılında İşkodra'da "Hiristiyanelere ve Avusturya Konsolosluğu'na karşı olası düşmanca gösterilere karşı" Kral, köy papazlarına verdiği

⁵ BOA, HR.SYS, 216/55, 12.05.1898. BOA, Y.PRK.UM, 43/77, 14 Ca 1316 (30 Eylül 1898).

⁶ BOA, BEO, 1023/76651, 17 Ca 1315 (14 Ekim 1897).

⁷ BOA, Yıldız Perakende Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD), 24/17, 27 S 1319 (15 Haziran 1901).

⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10)-233-570-20, 24.04.1932.

⁹ "Das Land Kemal Atatürks" adıyla kaleme alınan kitap, 2010 yılında Türkçeye çevrilerek "Kemal Atatürk'ün Ülkesi Modern Türkiye'nin Gelişimi" adıyla basılmıştır. August R. Von Kral (2010), *Kemal Atatürk'ün Ülkesi*, Çev. S. Eriş Ülger, İstanbul: Alfa Yayınevi. Kitap ilk basımının yapıldığı 1935 yılında Hariciye Bakanlığı tarafından da incelenmiş ve Başbakanlığa gönderilen bir raporla kitabın içeriği hakkında bilgi verilmiştir. BCA, (30-10)-233-574-29, 21.10.1935.

talimatla üç bin Malisör'ü kendilerine yardıma hazır hale getirebilecek bir nüfuza sahiptir. (Clayer, 2013: 288) Fransa'nın İşkodra'da bulunan konsolosu Ferté, Paris'e gönderdiği raporlarda August Kral'ın konsolosluk kapısına gelen kişileri ve taleplerini geri çevirmediğinden, sabahtan akşama kadar rahiplerin, aşiret reislerinin, beylerin ve köylülerin adeta resmi bir geçit yaparcasına çalışma odasına girip çıktıklarından, Katolikleri himaye etmek amacıyla idarî ve adli sorunlara müdahale ettiğinden, diğer vilayetlerle yazışmalar yaptığından ve gezintilere çıktığından bahsederek ne kadar yoğun ve etkin bir faaliyet yürüttüğünü ifade etmekten geri durmamıştır. (Clayer, 2013: 290)

Kral, Arnavut milliyetçiliğinin gelişimine Arnavut olmamasına rağmen çok büyük destek sağlamıştır. Şahin Kolonya ve Derviş Hima ile oldukça iyi ilişkiler kuran Kral, 1899 yılında Manastır'daki konsolos vekilliği esnasında Arnavutlarla kurmuş olduğu ilişkilerden ötürü Osmanlı hükümetine "hesap vermek zorunda" kalmıştır. Kral, kurduğu ilişkilerin devrimci faaliyetleri desteklemek için değil kültürel talepleri desteklemek için olduğu cevabını vermiştir. Gerçekten Kral, Arnavut milliyetçilerinin kültürel faaliyetlerine çok büyük destek olmuştur. Özellikle İşkodra başkonsolosu olduktan sonra çıkarılan Arnavut gazetelerinden Avusturya hükümetini haberdar ederken başta Amerika'da yayınlanan Kombi gazetesi olmak üzere bu yayınların maddi olarak desteklenmesi için çok büyük gayret sarf etmiştir. (Clayer, 2013: 322)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Manastır'da bulunan konsolosu, bölgede resmî temsilcisi bulunmayan Amerika'nın da çıkarlarının temsilcisi olarak hareket etmiştir. Özellikle British and Foreign Bible Society ve American Board'a bağlı misyonerlerin faaliyetleri esnasında karşılaştıkları problemleri çözmek ve işlerini kolaylaştırmak için çok büyük gayret sarf etmişlerdir. Bir Arnavut milliyetçisi olan misyoner Gjergj Qiriazı, konsolosluk tercümanı olarak görevlendirilmiş ve 1899 yılının Mart ayında Arnavut milliyetçileri ile konsolos arasındaki ilişkileri tesis etmeye başlamıştır. (Clayer, 2013: 406-407)

Amerikan vatandaşlarının işlerini de görmeğe memur edilen Avusturya'nın Manastır Konsolosu Amerikalı misyonerlerin karşılaştıkları problemlerin çözümü için hükümet nezdinde girişimlerde bulunmaktan geri durmamıştır. Özellikle Arnavutça kitapların basımı ve bunların dağıtılması esnasında yaşanan güçlüklerin konsolosluklar tarafından çözülmesine yönelik çok yoğun gayretlerin olduğu göze çarpmaktadır. Hükümetin izniyle İstanbul'da 1882, 1885 ve 1895 yıllarında Arnavutça İncil ve Tevrat'ın yanı sıra akait ve vaaz kitapları basıldığı halde Manastır Konsolosu, 1903 yılında Elbasan'da bu kitapların tekrar basılmasının yerel hükümet tarafından engellenmesini Rumeli Müfettişliğine şikâyet etmiştir. Bu gelişme üzerine Sadaret, daha önce Maarif Nezaretince verilen ruhsat ile basılan kitapların tekrar basımının engellenemeyeceğini 19 Ağustos 1903 tarihinde Rumeli Müfettişliğine bildirmiştir.¹⁰

İşkodra Avusturya konsolosu gibi Manastır Avusturya konsolosu da zaman zaman yalan beyanda bulunarak görev bölgesinin dışına çıkarak bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. 1901 yılının Haziran ayında Pırlepe'ye gideceğini beyan ederek Manastır'dan ayrılan konsolos August Kral, Pırlepe'ye uğramaksızın Tikveş ve Gevgili kazalarından geçerek bölgede dolaşmaya başlamıştır. Yapmış olduğu gezinti esnasında bir yandan bölgenin krokilerini hazırlarken bir yandan da gizli bir şekilde uğradığı köylerdeki papazlarla mülakatlar yapmıştır. Konsolosun "menfaat-i devlete mugayir" olarak nitelendirilen bu davranışı, Selanik Valisi Tevfik Bey tarafından 25 Haziran 1901 tarihinde Dâhiliye Nezâretine bildirilirken konuyla ilgili olarak da konsolosun gezdiği yerlere tüccar veya ahali kıyafetinde bir hafiyenin gönderilerek konsolosun amacının öğrenilmesi için gereken yerlere emirler verildiği belirtilmiştir.¹¹

Manastır Avusturya konsolosu vilayât-ı selâsedeki Müslim ve Gayrimüslim halkın nüfusu hakkında da çalışmalar yapmıştır. Nüfus yoğunluğunun Müslümanların aleyhinde olması durumunda Gayrimüslimler ön plana çıkarılacaktı. Ancak 1903 yılında bölgedeki halkın %60'tan fazlası Müslümanlardan oluşuyordu. Buna rağmen zaman zaman Hıristiyan bir valilinin atanması teklifinde bulunmaktan geri durmamışlardır.¹²

Bulgarlar, devlet memurları, askerler ve Müslüman ahali hakkında Manastır'da bulunan Avusturya ve Rusya konsolosları nezdinde şikâyette ve ithamlarda bulunmaktan geri durmamışlardır. Bulgar heyetlerini sık sık kabul eden konsoloslar, bu iddiaların doğruluğunu teyit etmeksizin Osmanlı hükümeti nezdinde bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum, Bulgarları her geçen biraz daha şımartmıştır. Uzun süredir bölgede eşkıyalık yapan Bulgar Alekso'nun idamı, hem Bulgar eşkıyalarının cinayet ve tecavüzünden son derece bizar olan halk tarafından hem de Bulgar eşkıyalarına istemeyerek yardım ve iştirak etmek zorunda kalan Bulgarlarca memnuniyetle karşılanmıştır. Bulgar Alekso'nun idam edileceğini ummayan Rusya ve Avusturya'nın Manastır'da bulunan konsolosları, Bulgarlara sempatik görünmek için Manastır Valisi Hazım Beyi makamında ziyaret ederek cenaze töreni esnasında çok büyük nümayişler

¹⁰ BOA, BEO, 2157/161733, 9 C 1321 (2 Eylül 1903).

¹¹ BOA, Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 30/103, 13 Ra 1319 (30 Haziran 1901). BOA, BEO, 1680/125926, 8 Ra 1319 (25 Haziran 1901). BOA, BEO, 1697/127244, 14 R 1319 (31 Temmuz 1901).

¹² BOA, Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK.MK), 16/54, 29 B 1321 (21 Ekim 1903).

yaşanacağını ve şehirde asayişin bozulacağını ifade edip güvenliği sağlayacak askerin bulunup bulunmadığını sorarak tehditkâr bir tavrın içerisine girmişlerdir. Ancak, her hangi bir olay yaşanmadan Alekso idam edilmiş ve cesedi hükmün infaz edildiği yerden alınarak olaysız bir şekilde defnedilmiştir.¹³

Manastır'da bulunan Avusturya ve Rusya konsoloslarının devletin iç işlerine müdahaleye varan tavır ve davranışları, Manastır valiliğini ve merkezî hükûmeti rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık yersiz bir kuruntudan ibaret değildi. Avusturya ve Rusya konsolosları öteden beri buldukları bölgedeki Bulgar ahaliyi himaye gayreti içerisinde olmuşlardır. Yoğun bir şekilde konsolosluğa kabul ettikleri Bulgar heyetlerinin asker ve sivil amirler ile Müslüman ahali hakkındaki iftiraya varan derecedeki şikâyetlerini bir gerçekmiş gibi değerlendirip yerel ve merkezî hükûmet nezdinde girişimlerde bulunmaktan geri durmamışlardır. Özellikle konsoloslar, sık sık valilik ziyaretleri gerçekleştirip şifahi bir şekilde Bulgar ahalinin şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Bu ziyaretleri her ne kadar valilinin rutin işlerini aksatmışsa da yerel idarecilere söz konusu şikâyetlerin dinlenmesi, gerekli tahkikatın yapılması ve yine şifahi olarak cevap verilmesi tavsiye edilmiştir.¹⁴

Manastır'da bulunan Rus ve Avusturya konsoloslarının Osmanlı Devletiyle yapılan anlaşmalarla Hıristiyanları himaye etmeye hakları bulunduğu iddiasıyla hareket edip Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahaleye varan boyutlardaki hareketleri Manastır Valiliğini iyice bunaltırmıştır. Avusturya ve Rusya'nın Manastır konsolosları, Manastır Valiliği'ne 14 Mart 1904 tarihinde üç seferde tam yirmi iki müşterek muhtıra göndermişlerdir. Valilik, devletin iç işlerine müdahale eden bu muhtıraları Avusturya konsolosluğuna iade ettiği gibi vilayet tercümanıya bu tarz muhtıraların kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Buna karşılık Avusturya konsolosluğu, sefaretten aldıkları emir gereğince muhtıraları göndermeye devam edeceklerini ifade etmiş ve hatta verdikleri muhtıralar üzerinde bir işlem yapılıp yapılmadığını sormuş ve eğer bir işlem yapılırsa kendilerine, Bâb-ı Âliye ve Rumeli Müfettişliğine bilgi verilmesini istemişlerdir. Aynı günlerde Valiliğe gelen Rus konsolosluğu çalışanlarından biri, tekrar, yapılan anlaşmalarla Hıristiyanları himaye etme hakkına sahip oldukları iddiasını dile getirmiş ve tehditkâr bir takım ifadeler kullanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Manastır Valisi Hazım Bey, Bâb-ı Âli'den konsolosluklardan gönderilen ve devletin iç işlerine müdahaleye varan bu muhtıraların kabul edilerek bekletilmesinin mi yoksa iadesinin mi doğru olacağını sormuştur.¹⁵ 6 Mayıs 1904 tarihinde Rumeli Müfettişliği tarafından Vilayet-i Selase valiliklerine gönderilen bir yazıyla konsoloslukların devletin iç işlerine müdahaleye varan mahiyetteki yazılarının kabul edilmeyip bunların aynen iade edileceği bildirilmiştir.¹⁶

Avusturya ve Rus konsolosları Osmanlı tebaası Hıristiyanları himaye bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme teşebbüslerini mahkemelere de taşımışlardır. 1904 yılında Kosova'da bazı Hıristiyanları darp ettiği gerekçesiyle Divan-ı Harp'te yargılanacak bazı müfrezeler ile zabıtalardan mahkemelerini takip etmek için Rumeli Müfettişliğine müracaat etmişlerdir. Avusturya ve Rus konsoloslarının bu talebi, 20 Nisan 1904'te Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüştür. Yapılan görüşme neticesinde şimdiye kadar Divan-ı Harplerde yabancı devletlerinin konsoloslarının ve tercümanlarının bulunmadığı belirtilerek uygun olmayacağı ifade edilmiştir.¹⁷

8 Ağustos 1903 tarihinde Rusya'nın Manastır konsolosu Aleksandır Arkadiyeviç Rostkovski, bir askerin tüfeğinden çıkan kurşunla vurularak öldürülmüştür. (Saygılı, 2013: 78) Bu olay, ister istemez Osmanlı devletini tedirgin etmiş ve benzer olayların yaşanmaması için bir takım tedbirler alınmıştır. Avusturya'nın Manastır'da bulunan konsolosuna bir suikast yapılacağı yönünde bir takım istihbarat bilgilerinin gelmesi üzerine özellikle devleti uluslararası arenada zor duruma düşürebileceği için suikasta karşı bazı tedbirler alınması istenmiştir. Bu çerçevede 13 Ağustos 1903 tarihinde Sadaret tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen bir yazıyla konsolosun muhafazası için gereken her türlü işlemin yapılması, sivil polislerin görevlendirilmesi, jandarma kumandanına ve polis müdürüne bu konuda tembihatta bulunulması ve Rus konsolosunun ölümünden memnun olan kişiler hakkında tahkikat yapılması istenilmiştir.¹⁸ Avusturya Sefareti tarafından Sadarete gönderilen bir yazıyla da Manastır konsolosunun şehirden uzak mahallere gittiğinde arkasında bir veya iki tane zaptiye yahut polis gezdirilmesi talep edilmiştir. Sefaretin bu talebi üzerine Sadaret, Rumeli Müfettişliğinden söz konusu talebin karşılanmasını ve konsolosun en iyi şekilde korunmasının sağlanması istenmiştir.¹⁹ Rus konsolosunun öldürülmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa, Manastır'daki diğer devletlerin konsoloslarıyla bir toplantı yapmıştır. Toplantıda konsoloslukların korunması için alınan tedbirler görüşülürken özellikle Avusturya konsolosunun çok fazla tedirgin olduğu görülmüştür. Konsolosların toplantı esnasında dile getirdiği bir şayiye göre Manastır'da camide toplanan

¹³ BOA, Y.PRK.UM, 77/7, 12 B 1323 (12 Eylül 1905).

¹⁴ BOA, Y.PRK.UM, 69/49, 20 M 1322 (6 Nisan 1904).

¹⁵ BOA, BEO, 2293/171925, 28 Z 1321 (16 Mart 1904). BOA, BEO, 2311/173321, 26 M 1322 (12 Nisan 1904).

¹⁶ BOA, BEO, 2403/180216, 24 C 1322 (21 Ağustos 1904).

¹⁷ BOA, BEO, 2319/173878, 9 S 1322 (25 Nisan 1904).

¹⁸ BOA, BEO, 2139/160357, 18 Ca 1321 (12 Ağustos 1903).

¹⁹ BOA, BEO, 2159/161888, 11 C 1321 (4 Eylül 1903).

Müslümanların ecnebilere özellikle de Avusturya konsolosundan hiç hoşnut olmadıkları yönünde konuşmalar yapmışlardır. Bu durum konsolosları endişeye sevk etmiş olsa da şayianın aksine camide toplanan halk, ecnebilere şikâyetçi olmak için değil Bulgar çetelerinin bölgedeki eşkıyalıklarına karşı toplanmış ve konsolosların aleyhine veya lehine tek bir cümle dahi sarf etmemişlerdir.²⁰

Bulgar ve Arnavutları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtan Konsolos Kral, Manastır'da görev yaparken buradaki görevinden alınarak Viyana'ya çekilmiştir. Bir müddet sonra Manastır'da Kral'ın tekrar eski görevine atanacağı haberleri dolaşmaya başlamıştır. Bu haberler üzerine endişeye kapılan Manastır Valisi, 5 Nisan 1905 tarihinde Sadarete göndermiş olduğu bir yazıyla, her ne kadar resmî ve özel ilişkilerinde hiçbir sorun yaşamamış olsa da, Kral'ın tekrar atanmasının engellenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hazım Bey, yazısında görüştüğü bazı yabancı temsilcilerin Kral'ı bu havalı için bilhassa şu sıralar pek muzır ve tehlikeli bir adam olarak nitelendirdiklerini belirtmiştir.²¹ Aynı yıl içerisinde Kral, İşkodra konsolosu olarak görevlendirilmiştir.

Konsolosluklarda görev yapan dragomanlar ve kavaslar, genellikle bölgenin yerlileri arasından seçilmiş ve konsolosluk ile yerel halk arasında aracı olarak önemli bir vazife üstlenmişlerdir. Konsolosların bilgi kaynakları devlet memurlarıyla devletin resmî yayınları olarak nitelendirdiğimiz vilayet gazeteleri ve salnamelerden ibaret kalmamıştır. İtimat ettikleri tüccar, öğretmen, rahip ve memurlara maaşlar ödeyerek oldukça geniş kapsamlı bir haber kaynağı ağı kurmuşlardır. Konsolosluk bünyesinde çalışan yerli tercümanlar, Avusturya'nın yardımlarıyla Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlar içerisinde ismini özellikle zikretmemiz gereken kişi Arnavut milliyetçiliği yönünde hareket eden Georgi Qiriazî'dir. 23 Ağustos 1907 tarihinde Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Sadarete göndermiş olduğu telgrafında Manastır Avusturya Konsolosluğu tercümanı Georgi Qiriazî'nin Serfice üzerinden Şengin İskelesi'ne oradan da İşkodra, Tiran ve Elbasan üzerinden Görice'ye gideceğinin ancak bu seyahatin iyi niyetli olmadığı bundan dolayı takip edilmesi için İşkodra Valiliğine yazıldığı bildirilmiştir. Hariciye Nezareti konsolosluk çalışanının seyahatinin uygun olmaması durumunda engellenebileceğini bildirmiştir.²² Qiryazi hakkındaki itimsizliğin bir başka nedeni bu olaydan yaklaşık bir yıl kadar önce Manastır'da bir takım "*harekât-ı mefsedetkârane*" bulunan Polis Komiseri Tevfik'in tebdil-i kıyafet bir şekilde Kolonya'ya kaçmak isterken Qiriazî'nin evinden çıkarken yakalanmış olmasıdır. Yaşanan bu olay üzerine Hariciye Nezareti, Qiriazî'nin işten çıkarılarak cezalandırılması için Avusturya Sefareti nezdinde girişimlerde bulunulması için Sadarettten yardım talebinde bulunmuştur.²³

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı ülkesindeki postaları ve konsoloslukları aracılığıyla zararlı evrakın dağıtımında çok önemli bir rol üstlenmiştir. (Clayer, 2013: 325) Bunun en çarpıcı örneklerinden biri 31 Ekim 1903 tarihinde Avusturya Postanesi aracılığıyla Cenevre'den Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Manastır Konsolosluğu tercümanı adına gönderilen büyük bir pakettir. Selanik'te ele geçirilen paketin içerisinde 106 parça "*evrak-ı muzır*" tespit edilmiştir. Avusturya ile yapılan anlaşmalar gereğince konsolosluk memurlarına sağlanan bir takım hak ve imtiyazların kötüye kullanılmasının tespiti, Osmanlı hükümetini oldukça rahatsız etmiş ve durum ilgili makamlar aracılığıyla "*en kat'i surette*" protesto edilmiştir.²⁴

Bir başka örnek, Selanik Avusturya konsolosluğunda kâtipken Manastır Avusturya Konsolosluğunda görevlendirilen Oskar Peruhaska adına 1906 yılının Ağustos ayında Bükreş'ten Selanik'e gönderilen iki pakettir. Paketler incelendiğinde içerisinde Arnavutça basılmış on tane Kerbela, dört tane İskender Bey Tarihi, sekiz tane alfabe ve on beş tane Müzrim isimli kitap tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kitapların ülkeye girişi yasak olduğu için bunlara el konulmuştur.²⁵

Hükümet, "*evrak-ı fesâdiye ve cerâid-i muzır*" olarak nitelendirilen ve Osmanlı topraklarına sokulması yasak olan zararlı evrak, gazete ve dergilerin ülkeye girişini engellemek için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Osmanlı hükümeti zaman zaman konsolosluklara ait resmî evrakın dışında başka postaların Avusturya postalarının kabul edilmesini engellemeye çalışmışsa da bunda çok da başarılı olamamıştır. İlk etapta Avusturya memurlarına iki devlet arasındaki ilişkilere zarar verebilecek bu uygulamanın önüne geçilmesi telkininde bulunulurken 19 Ekim 1906 tarihinde Manastır, Kosova ve Selanik Valiliklerine gönderilen bir yazıyla Avusturya Kralının ilgili yerlere verdiği emirle Avusturya postalarının konsoloslukların resmî evraklarının dışında evrak taşınmamasını istediği bildirilmiştir.²⁶

²⁰ BOA, BEO, 2139/160357, 18 Ca 1321 (12 Ağustos 1903).

²¹ BOA, BEO, 2544/190752, 29 M 1323 (5 Nisan 1905).

²² BOA, BEO, 3138/235338, 27 B 1325 (5 Eylül 1907). BOA, BEO, 3130/234731, 15 B 1325 (24 Ağustos 1907).

²³ BOA, BEO, 2861/214501, 8 Ca 1324 (30 Haziran 1906).

²⁴ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 795/40, 28 Ş 1321 (20 Kasım 1903), BOA, Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 2119/36, 24.03.1904.

²⁵ BOA, DH.MKT, 1112/74, 8 B 1324 (28 Ağustos 1906).

²⁶ BOA, Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı (TFRI.UUM), 15/1430, 1 N 1324 (19 Ekim 1906).

Konsolosların Katoliklere ve Malisörlere Yönelik Faaliyetleri

Avusturya'nın Katolik Arnavutlar üzerindeki nüfuzu her geçen gün biraz daha artmıştır. Öyle ki 1882 yılında bazı Katolik Arnavutlar, Arnavutluk'un Avusturya tarafından işgalini talep etmek için Avusturya İmparatoruna müracaatta bulunmayı dahi düşünmeye başlamışlardır.²⁷

İşkodra, Katolik misyonerlerin yoğun bir şekilde faaliyet gösterdikleri yerlerden biri olmuştur. Üç yüzden fazla papazın bulunduğu vilayette Avusturya'nın desteğiyle açılan okullarda farklı yaşlardaki çocuklar papaz olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır. Avusturya hükümeti vilayetteki konsolos aracılığıyla her yıl on beş bin Napolyon altınına Katolikleri himaye bahanesiyle kiliselere, okullara ve din adamlarına harcamıştır. Böylece bölgedeki Katolikleri kendisine bağlamayı başarmıştır. Özellikle Katolik Arnavut Malisörlerin büyük çoğunluğu Avusturya'nın kontrolü altına girmiştir. Bölgede bulunan Osmanlı memurlarının yaygın kanaatine göre Avusturya, kendisine bağladığı rahipler aracılığıyla Müslümanlar ile Katolikler arasında bir din ve mezhep kavgası başlatmayı ve böylece Osmanlı Devleti'ne müdahale etme imkânı bulmayı hedeflemektedir.²⁸

Avusturya, bölgedeki konsolosları aracılığıyla Katolik kiliseleri ve buralarda görev yapan papazlar üzerinde büyük bir nüfuz kurmuştur. Bu nüfuzunu tesis ederken Osmanlı tebaası yerli papaz ve piskoposların yerine rahatlıkla kontrol altında tutup yönlendirebileceği Avusturya vatandaşı papaz ve piskoposların atanması için çalışmıştır. Bu çerçevede 1898 yılında hükümetle oldukça yakın ilişkiler kuran ve halk tarafından sevilen Arnavut asıllı Prizren Piskoposunu da değiştirmek istemişlerdir. Prizren Piskoposu, kilise ve din adamları üzerindeki Avusturya etkisini kırmak için Avusturya asıllı din adamlarının yerine yavaş yavaş yerli din adamlarını atamaya çalışmıştır. Bu durumun fark edilmesi üzerine Avusturya Konsolosu Piskoposun görevden alınması için çalışmışsa da Osmanlı hükümeti Piskoposa sahip çıkmıştır.²⁹

Avusturya'nın Arnavutluk coğrafyasındaki nüfuzunu artırmaya yönelik faaliyetleri valiliklerden merkeze gönderilen yazılara da yansımıştır. Katoliklerin hamisi olduğu iddiasıyla hareket eden Avusturya, başta Kosova ve İşkodra olmak üzere Balkan coğrafyasındaki vilayetlerde büyük yardımlar yaparak irili ufaklı ruhsatlı ruhsatsız çok sayıda kilise ve mektep yaptırmış ve sonrasında da bunları finanse etmiştir. Kosova valisi Hafız Muhammed tarafından Sadarete gönderilen 25 Eylül 1899 tarihli bir yazıda Avusturya konsolosunun para dağıtarak Müslümanları kendisine bağlamaya çalıştığı hatta bazı Müslüman kanaat önderlerinin Avusturya'nın nüfuzu altına girdiği belirtilmiştir. Avusturya'nın Kosova Vilayeti dâhilinde Üsküp, Prizren, İpek, Yakova ve Priştine'nin Gilan kazasıyla Yanova karyesinde uzun zamandır faaliyet gösteren okulları vardır. Katoliklerin hamisi olduğu iddiasıyla hareket eden Avusturya, bu okullara yenilerini eklemek için çalışırken Osmanlı devlet adamları da bunları engellemeye çalışmıştır. Söz konusu dönemde Firzovik'te Avusturya'nın himayesinde Katolikler tarafından ruhsatsız bir şekilde okul yapılmak istenirken engellenmiştir. Firzovik'teki okul inşaatı her ne kadar durdurulmuşsa da Pirizren'de uzun süredir faaliyet gösteren bir okula da Avusturya konsolosunun girişimleri neticesinde ruhsat verilmiş olduğunu görmekteyiz. Kosova Valisi Hafız Muhammed'in Avusturya'nın bölgedeki etkinliğini kırmak için yapılması gerektiğine inandığı uygulamalardan ilki Avusturya'nın nüfuzuna giren ve onlara hizmet eden kişilerin "terbiye ve islâhı" ikincisi mahallî Avusturya Konsolosunun Avusturya Sefareti vasıtasıyla Babialî'ye gelen şikâyetlerine ehemmiyet verilmemesi olmuştur.³⁰

Kosova Valisi Şakir Bey, 21 Aralık 1903 tarihinde Yıldız'a göndermiş olduğu şifreli yazısında Prizren'de görev yapan Avusturya Konsolosu Bara'nın Bohemya taraflarında doğmuş bir Slav olduğu ve Cizvit okullarında okumuş olması nedeniyle koyu bir taassup içerisinde olduğu bilgisini vermiştir.³¹ Bölgedeki Katolik okullarıyla yakından ilgilenen Konsolos Bara, 1903 yılında Prizren Katolik kilisesinin yanında bulunan Katolik okulunun yılsonu sınavlarına davet edilmiştir. Sınav için yapılan törende dereceye giren öğrencilere konsolos tarafından para ödülünün yanı sıra Avusturya-Macaristan İmparatorunun ve Papanın resimleri hediye edilmiş ve törende Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun millî marşı okunmuştur. Bu durum Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun bölgede, konsolosları aracılığıyla, ne kadar etkin bir nüfuza sahip olduğunun açık bir göstergesidir.³²

²⁷ BOA, HR.SYS., 115/68, 21.12.1882. Avusturya gibi Katolik Arnavutlara yönelik propaganda faaliyetinde bulunan bir başka devlet İtalya'dır. 1890'lı yılların sonunda İpek'te tek bir Katolik papazı bulunurken 1912 yılında İşkodra ve Priştine'den gelen yeni papazlarla sayı beşe yükselmiştir. Papazlar, köylerde Katolik Arnavutlar arasında dolaşarak Arnavutlar ile İtalyanların aynı ırka mensup oldukları, Arnavutların asıl vatanlarının İtalya olduğu, Arnavutluk uğrunda karşılaştıkları zorluklara gösterdikleri sabır ve sebat nispetinde sevap kazanacakları yönünde bir takım telkinlerde bulunmuşlardır. BOA, HR.SYS., 152/3, 19.08.1912.

²⁸ BOA, Y.PRK.UM, 31/41, 20 B 1312 (17 Ocak 1895).

²⁹ BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 186/37, 6 C 1316 (22 Ekim 1898).

³⁰ BOA, Y.PRK.UM, 48/1, 21 Ca 1317 (27 Eylül 1899).

³¹ BOA, YRPK.UM, 67/84, 1 L 1321 (21 Aralık 1903).

³² BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 274/143, 18 R 1321 (14 Temmuz 1903).

Coğrafi konumu nedeniyle önemli bir bölge olarak nitelendirilen İşkodra Vilayeti, İtalya ile birlikte Avusturya'nın yoğun olarak faaliyetlerde bulunduğu bir bölge olmuştur. Avusturya'nın İşkodra'da görev yapan konsoloslarının yardımı neticesinde mahallî Katolik Başpiskoposunun talep ve müracaatı üzerine rahip ve rahibeler için iki idadi ile Françeskan ve Eytamhane isimleri altında erkek iptidai okulları açılmıştır. Konsolosluk, himaye iddiasında bulunarak Katolik papazlarına yıllık 1200 lira yardımda bulunarak açılan bu okulların idaresini de kontrolü altına almıştır. 1910 yılında Osmanlı hükümeti Dıraç'ta eğitim öğretim faaliyetleri için yıllık 498 bin kuruş harcarken Avusturya ve İtalya, İşkodra'da gayrimüslim mektepleri için 6-7 bin lira, vilayet genelindeki okulları için de 30 bin lira harcıyordu.³³

Balkan coğrafyasındaki rahipler, sık sık Avusturya'ya giderek birçok konuda Avusturya'nın yardım ve desteğini aramışlardır. Bunlardan biri de Arnavut Rahip Gjergj Fishta'dır. Rahip Fishta, ihtiyaç sahibi Katolik Arnavutlar için yardım almak bahanesiyle sık sık Avusturya'ya gidip gelmiştir. Fishta'nın Avusturya'ya gitmesinin esas sebebi, masrafları Avusturya tarafından karşılanmak üzere Avusturya'da veya İşkodra'da bir matbaa açmak ve burada, başta ders kitapları olmak üzere, çeşitli türlerde Arnavutça kitaplar basmaktır.³⁴

Osmanlı hükümeti, Rumeli topraklarında gezerek Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda faaliyeti yürüten din adamlarına karşı somut bir adım atmamıştır. Avusturya, kendi vatandaşı olan din adamlarını ve onlar tarafından yönetilen kurumlar ile öteden beri bazı mahallerde bulunan kiliseleri himaye etme hakkına sahipken bunu tüm Katoliklere şamil kılmak için büyük bir çabanın içerisine girmiştir. Osmanlı Devleti, ülkenin asayişini bozan ve suçlu sabit olan yabancı din adamlarını ülkeden çıkarmak ve kendi vatandaşı din adamlarını da cezalandırmak hakkına sahiptir. Ancak, 1912 yılının başlarında konunun Avusturya ile bir krize yol açmasını istemeyen hükümet, alınacak bir takım idarî tedbirle papazların bu faaliyetlerinin önüne geçilmesini istemiştir.³⁵

Milliyetçi Arnavutlar, Osmanlı Devleti'ne karşı öteden beri Avusturya ve İtalya'yı hamileri olarak görmüşlerdir. II. Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan iyimser havanın her geçen gün kötüleşmeye başladığı 1910 yılının sonlarına doğru Amerika'da yaşayan Arnavut diasporasının önemli isimlerinden Faik Koniçe ve Fan Noli, Avusturya ve İtalya hükümetlerine göndermiş oldukları telgrafta "*ahkâm-ı meşrutiyete külliyen muhalif olup Arnavut mektepleri ile kulüp, matbaa ve ceridelerinin gayet müstebidane ve vahşiyane bir surette kapatılmasını*" protesto ettiklerini; Osmanlı hükümetinin adâlet ve hakkaniyetine zerre kadar inançlarının kalmadığı ifade ederek Avrupalı hamileri olarak nitelendirdikleri Avusturya ve İtalya'nın himayesini talep etmişlerdir.³⁶

1912 Malisör Ayaklanmasının tertip edicileri arasında Avusturya'nın İşkodra Konsolosunun bulunduğuna yönelik ciddi emareler ve iddialar vardır. 5 Eylül 1912 tarihinde İşkodra Vali ve Kumandanı tarafından Sadarete gönderilen yazıyla Dıraç olaylarını tertip edenin olaylardan önce Malisörlerle görüşmeler gerçekleştiren Avusturya Konsolosu olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte olaylar esnasında çıkan çatışmalar sırasında Pirza papazının öldürülmesi kışkırtıcılar ve tertipleyciler arasında Avusturya'nın hamiliğini üstlendiği Katolik papazlarının varlığını göstermektedir.³⁷

Avusturya'nın İşkodra Konsolosu, papazlar vasıtasıyla Katolik Malisör Arnavutlar üzerinde büyük bir nüfuza sahip olmuştur. Bu nüfuz vasıtasıyla Katolik Malisörleri Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. Hariciye Nazırı, 11 Eylül 1912 tarihinde merkeze gönderdiği bir yazısında bu duruma dikkat çektikten sonra İşkodra'da posta arabasına yapılan bir saldırıda Avusturya postasına el sürülmemesi ve yalnız Osmanlı postasının gasp edilerek postacı ile bir zabitanın şehit edilmesinin Avusturya'nın bölgedeki nüfuzunun en güçlü delili olduğunu ifade etmiştir.³⁸

Aynı doğrultuda kanaat belirten bir başka kişi dönemin Sadrazamı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dır. Ahmet Muhtar Paşa, İşkodra Vali ve Kumandanının 1 Eylül 1912 tarihinde göndermiş olduğu telgrafa dayanarak Dıraç'ta Malisörler tarafından çıkarılan olayların tertipleycisinin olaylardan önce bölgede dolaşarak Malisörleri örgütleyen Avusturya'nın İşkodra Konsolosu olduğunu ifade etmiştir. Aynı olaylar esnasında Avusturya'nın konsolosları aracılığıyla temas kurduğu papazlar, Malisörleri sevk ve idare ettikleri gibi çatışmaların içinde de yer almışlardır.³⁹

Avusturya, İşkodra vilayetindeki Katolik kabilelere vermiş olduğu önemi Sırbistan sınırında ve Bosna'nın güneyine yakın kesimlerde yaşayan Arnavut Müslümanlara da vermiştir. Üsküp ve Prizren'de bulunan konsolosları, Viyana'ya göndermiş oldukları raporlarında bazı Müslüman Arnavut ileri gelenlerinin Avusturya'nın Osmanlı topraklarında yapmış olduğu işgallerden oldukça memnun olduklarını

³³ BOA, MF.MKT, 1152/1, 23 R 1328 (4 Mayıs 1910).

³⁴ BOA, HR.SYS, 148/81, 31.07.1911.

³⁵ BOA, HR.SYS, 152/3, 19.08.1912.

³⁶ BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), 541/13, 24.10.1910.

³⁷ BOA, HR.SYS, 152/31, 18.09.1912.

³⁸ BOA, HR.SYS, 152/21, 11.09.1912.

³⁹ BOA, HR.SYS., 152/32, 18.09.1912.

belirtmişlerdir. Hatta İpek ve Yakova bölgesinin önemli isimlerinden Hacı Molla Zeka, defalarca Arnavutluk ve Avusturya-Macaristan ittifakı için çalışmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Ancak Avusturyalılar, Hacı Zeka'nın padişahın çevresiyle yakın ilişki içerisinde olması ve güvenilir bir karaktere sahip olmaması nedeniyle teklifine itibar etmemişlerdir. (Skendi, 1967: 271)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bu faaliyetlerine bağlı olarak Tiran, Elbasan ve Berat'ta üç yeni konsolosluk açmayı planlamıştır. Bu üç şehir, Arnavutluk meselesine sahip çıkan ailelerin yaşadığı yerler olması nedeniyle siyasî açıdan oldukça önemliydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin yeni konsolosluklar açılmasını kabul etmesi mümkün değildi. (Skendi, 1967: 272) Özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'yle Yunanistan'ın bölgede kırılan nüfuzunu ele geçirmek isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, konsoloslukları aracılığıyla varlık göstermeye çalışmıştır. Avlonya ve Dıraç'ta görev yapan Avusturya konsolosları, diğer devletlerin konsolosları hiç rahatsız olmazken "*vehamet-i hava bahanesiyle*", Berat ve Tiran'ın yazlık konutları olması için Sadarettin talepte bulunmuşlardır. Bu konuda görüşlerine başvuru Berat Mutasarrıfı ve İşkodra Valisi, Avusturya'nın hâlihazırda İşkodra'dan Elbasan'a kadar uzan etki alanını Berat'a kadar uzatmayı; Arnavut milliyetçiliğini teşvik ederek Müslüman Arnavutlar üzerinde nüfuz sahibi olmayı planladığını; Avusturya postası ve konsolosluklar aracılığıyla zararlı evrakların Arnavutluk'un iç kesimlerine gireceğini ifade ederek konsolosların bu talebinin olumsuz karşılanması yönünde görüş bildirmişlerdir⁴⁰. Ancak bir müddet sonra Tiran ve Berat, Dıraç ve Avlonya'da görev yapan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu konsoloslarının yazlık konutları olarak kabul edilmiştir. Avusturya, Manastır-Dıraç Demiryolu hattı inşası nedeniyle ticari ağırlığı artan Elbasan'da ise bir konsolosluk açmak için hazırlıklar yapmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İpek'te de bir konsolosluk açmak istemişse de Osmanlı Devleti'nin şüpheli yaklaşımı nedeniyle ertelenmiştir. Bunun yanı sıra Yanya'da bulunan konsolosluk çalışanının sayısı da artırılmıştır. (Skendi, 1967: 272)

SONUÇ

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Arnavutluk coğrafyasında görevlendirdiği konsolosların yerel toplumu tanıyan ve onlarla doğrudan iletişim kurabilen diplomatlar olmalarına büyük bir özen göstermiştir. Konsoloslar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Katoliklerin hamisi olduğu iddiası yönünde hareket ederek, Malisör olarak isimlendirilen Katolik Arnavutlarla yakından ilgilenmişlerdir. Bu çerçevede konsoloslar, bölgede faaliyet gösteren Katolik eğitim kurumlarını maddî ve manevî olarak himaye etmiş; böylece Osmanlı hükümeti nezdinde Katoliklerin en güçlü savunucusu olmuşlardır. Üstlenmiş oldukları hamilik rolü ile hem yerel hükümet hem de merkezî hükümet nezdinde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleye varan girişimlerde bulunmuşlardır. Birçok konsolos, Arnavut tarihi ve dili hakkında araştırma ve incelemeler yapmış ve bu doğrultuda çalışmalar ve yayınlar yapılmasını teşvik etmişlerdir. Yapılan bu yayınlar ve Konsolosluklar aracılığıyla Osmanlı ülkesine sokulan zararlı dergi, gazete ve broşürlerle Arnavut milliyetçiliği teşvik edilmiştir. Konsoloslar, Arnavut milliyetçiliğini teşvik ederken yalnızca Katoliklerle değil Müslümanlarla da temas kurmuş böylece seküler bir milliyetçilik anlayışının yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmışlardır. Konsolosların "muzır faaliyetleri" karşısında Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Katoliklerinin hamiliği iddiasıyla iç işlerine müdahale etmesini engellemek, konsoloslar aracılığıyla halkın hükümete karşı kışkırtılmasının önüne geçmek için bir takım tedbirlere başvurmuşsa da bunda başarılı olamamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Muameleat Genel Müdürlüğü (30-10)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT)

Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı (TFR.I.UM)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)

Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK)

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)

Yıldız Perakende Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

⁴⁰ BOA, BEO, 1121/84011, 18 Z 1315 (10 Mayıs 1898). BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 229/65, 19 Teşrinisani 1314 (1 Aralık 1898).

Kitap ve Makaleler

- ALTINTAŞ, Ahmet (2005). "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, ss. 69-91.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak (2010). *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BLUMI, Isa (2003), "Capitulations In The Late Ottoman Empire: The Shifting Parameters Of Russian And Austrian Interests In Ottoman Albania, 1878-1912", *Oriente Moderno*, S. 22(83)/3, ss. 635-647.
- BLUMI, Isa (2007). "Seeing Beyond The River Drin: Sarajevo, Ottoman Albanians and Imperial Rivalry in the Balkans after 1878", *Kakanien* (2007), ss. 1-9. <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/IBlumi1.pdf>
- BRIDGE, F. R. (2013). "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu (1900-1918)", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Ed.), İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 57-87.
- CLAYER, Nathalie (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ELSIE, Robert (2012). *A Biographical Dictionary of Albanian History*, New York: I. B. Tauris.
- KRAL, August R. Von (2010). *Kemal Atatürk'ün Ülkesi*, S. Eriş Ülger (Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- OLGUN, Said (2016). *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler (1878-1912)*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- SAYGILI, Hasip (2013). "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 39, ss. 69-94.
- SKENDI, Stavro (1967). *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton: Princeton University Press.